

FRIES GELUK STAAT ONDER DRUK

FRIES GELUK

STAAT ONDER DRUK

Inwoners van Fryslân zijn de meest gelukkige inwoners van alle provincies in Nederland, ondanks dat ze minder verdienen. Dit wordt ook wel de Friese paradox genoemd. Ook scoort Fryslân beter dan Nederland op tal van andere sociale indicatoren, zoals vrijwilligerswerk, vertrouwen in elkaar, ervaren stress en eenzaamheid.

Toch is er reden tot actie, want er zijn een aantal ontwikkelingen gaande die veel invloed (gaan) hebben op het dagelijks leven van inwoners van Fryslân.

Zo vergrijsd de Friese bevolking in snel tempo en zijn er de afgelopen jaren minder kinderen geboren. Dit zorgt voor grote uitdagingen op de arbeidsmarkt en in de zorg. Ook staat de mienskip onder druk en maken inwoners zich zorgen over het landschap, klimaatverandering en biodiversiteit.

Dit zorgt ervoor dat het Friese geluk onder druk komt te staan.

FRIESE PARADOX

Fryslân scoort consequent laag op economische indicatoren, zoals inkomen, opleiding en arbeidsniveau in vergelijking met het Nederlands gemiddelde. Daar staat tegenover dat de tevredenheid met het leven, de ervaren gezondheid en sociale samenhang in Fryslân hoger zijn dan in andere regio's van het land. Dit is een tegenstrijdigheid die moeilijk verklaard kan worden vanuit een klassieke welvaartsbenadering, waarin inkomen en opleiding sterke voorspellers zijn van gezondheid, welzijn en geluk.

Dit wordt de Friese paradox genoemd (Planbureau Fryslân, 2020).

2040

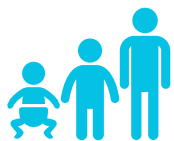
**Maak kennis
met Sytske**

Het is 2040. Sytske is 43 jaar en woont samen met haar zoon Jurre (7 jaar) in een kleine koopwoning in Stavoren. Ze is vijf jaar geleden gescheiden van de vader van Jurre. Ze hebben samen afgesproken dat Jurre het merendeel van de tijd bij haar is. Eens in de twee weken gaat hij een weekend naar zijn vader toe.

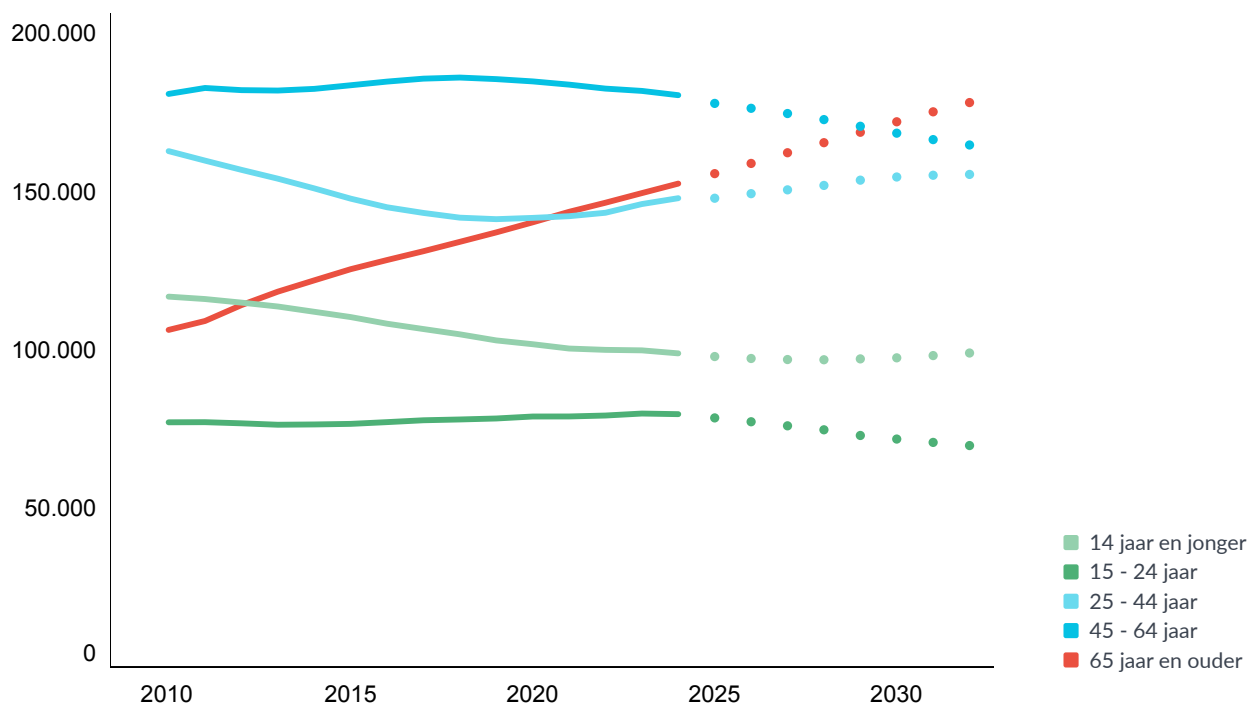
Sytske is juf in groep drie op een basisschool in Bakhuizen. Ze heeft geen broers of zussen. Haar moeder is overleden en haar vader woont zelfstandig in Oudemirdum. De gezondheid van haar vader gaat achteruit, want hij is dementerend.

Toename 65-plussers in Fryslân

Friese inwoners worden steeds ouder. De verwachting is dat in 2040 bijna 90.000 meer 65-plussers zijn dan in 2010. Dat is een toename van 83 procent. Verder neemt de levensverwachting toe, waardoor het aantal mensen boven de 75 jaar toeneemt. Dit wordt ook wel dubbele vergrijzing genoemd. Na 2040 zal het aantal 75-plussers naar verwachting verder toenemen, terwijl de groep 65 tot 75-jarigen na 2040 zal krimpen.

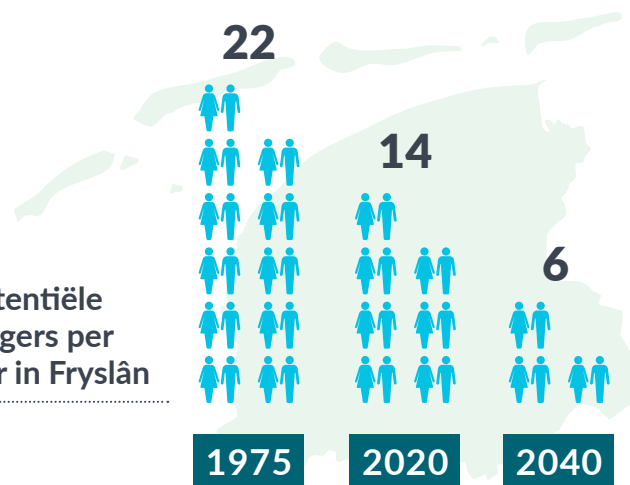
>> Ontwikkeling leeftijdsgroepen bevolking

Bron: CBS 2024 & Provincie Fryslân 2024, bewerking Planbureau Fryslân

Aantal potentiële mantelzorgers per 85-plusser in Fryslân

Bron: PBL & CBS 2016, bewerking Planbureau Fryslân

Minder mantelzorgers beschikbaar

Het overheidsbeleid is er al jaren op gericht om mensen langer zelfstandig thuis te laten wonen. Dit vraagt om meer ondersteuning van het sociale netwerk, maar met de huidige demografische veranderingen wordt dit steeds lastiger. Mantelzorg wordt namelijk het meest verleend door 50- tot 75-jarigen. Mensen boven de 85 hebben dit over het algemeen het meeste nodig. In de komende 25 jaar zal het aantal 85-plussers verdrievoudigen terwijl het aantal 65 tot 75-jarigen zal afnemen. Daardoor zullen er veel minder potentiële mantelzorgers zijn per 85-plusser. Waar er in Fryslân in 1975 nog 22 potentiële mantelzorgers waren per 85-plusser, is dit gedaald naar 14 potentiële mantelzorgers in 2020. De verwachting is dat in 2040 nog zes potentiële mantelzorgers per 85-plusser beschikbaar zijn.

Zorgstelsel onder druk

Het aantal (oude) ouderen in Fryslân stijgt. Over het algemeen geldt dat hoe ouder mensen worden, hoe meer zorg ze nodig hebben. Ook neemt het aandeel inwoners met welvaartsziektes zoals overgewicht en chronische aandoeningen toe (GGD Fryslân, 2022). Samen zorgt dit voor een hogere zorgvraag. In combinatie met de afname van het aantal potentiële mantelzorgers en een dalende beroepsbevolking leidt dit tot een toenemende druk op ons zorgstelsel en stijgende kosten van de zorg.

2040

Wat betekent dit voor Sytske?

Het is 2040. Sytske loopt met een kop thee haar tuin in en gaat zitten in het zonnetje. Eindelijk een moment voor zichzelf. Ze neemt een slok en doet met een zucht haar ogen dicht, maar dan gaat de telefoon. Het is heit. Ze is die ochtend nog bij hem langs geweest, maar hij heeft haar nu alweer nodig. Verward vertelt hij dat hij een ongelukje heeft gehad en dat de thuiszorg maar niet komt. Hij is vergeten dat ze, in verband met de drukte, alleen nog maar medicatie brengen. Wassen doen ze al maanden niet meer. Heits dementie wordt met de dag erger en het gaat eigenlijk al een hele tijd niet meer. Hij zou naar een verzorgingstehuis moeten, maar het duurt minstens twee jaar voordat er plek is.

De mienskip staat onder druk

Fryslân heeft van oudsher een hechte mienskip. Inwoners hebben over het algemeen vertrouwen in elkaar en kijken naar elkaar om. Ook werken ze samen in verschillende verbanden, zoals het organiseren van dorps- en wijkfeesten, het opzetten van energiecoöperaties en het reilen en zeilen van het verenigingsleven.

Maar de samenleving verandert. De invloed van traditionele instituties, zoals het huwelijk en de kerk, neemt af. Het aantal eenpersoonshuishoudens en eenoudergezinnen neemt toe. Tegelijkertijd trekt de overheid zich terug en wordt er van inwoners verwacht dat zij steeds meer zelf doen. Dat roept de vraag op: hoeveel kan de mienskip aan?

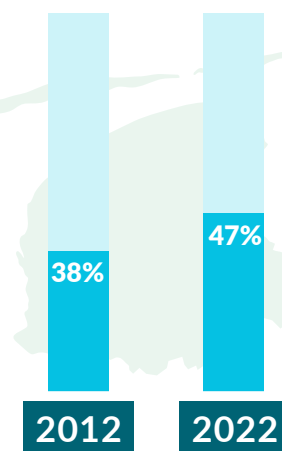
Ervaren stress hoog onder jongvolwassenen

In Fryslân ervaart 17 procent van de inwoners in 2022 (heel) veel stress. In 2020 was dat aandeel nog 14 procent. Er zijn grote verschillen tussen leeftijdsgroepen. Van de 18-34-jarigen ervaart 29 procent (heel) veel stress, terwijl dit bij 75-plussers vijf procent is (GGD Fryslân, 2022).

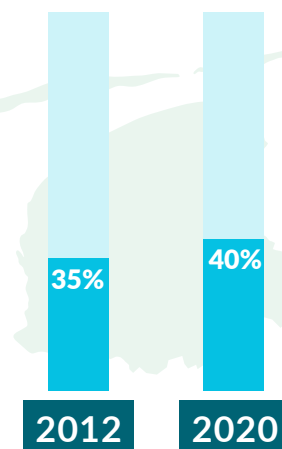
Eenzaamheid en risico op depressie stijgt

47 procent van de inwoners van Fryslân is matig tot ernstig eenzaam. Tien jaar geleden was dat aandeel nog 38 procent. Ook het aandeel inwoners met een matig tot hoog risico op depressie neemt toe, met name bij jongvolwassenen (18-34 jaar). Meer dan de helft (51%) van deze leeftijdsgroep loopt risico op angst en depressie, terwijl dat in 2012 nog 38 procent was.

Aandeel inwoners van Fryslân dat matig tot ernstig eenzaam is

Aandeel inwoners van Fryslân met een matig tot hoog risico op depressie

Vertrouwen in Tweede Kamer en pers gedaald

In Fryslân geeft 46 procent van de inwoners het vertrouwen in de Tweede Kamer een zes of hoger. In 2017 was dat aandeel nog 69 procent. Ook het vertrouwen in de pers is gedaald van 65 procent in 2017 naar 55 procent in 2023 (Panel Fryslân, 2023a). Het vertrouwen in de gemeente is daarentegen relatief gelijk gebleven.

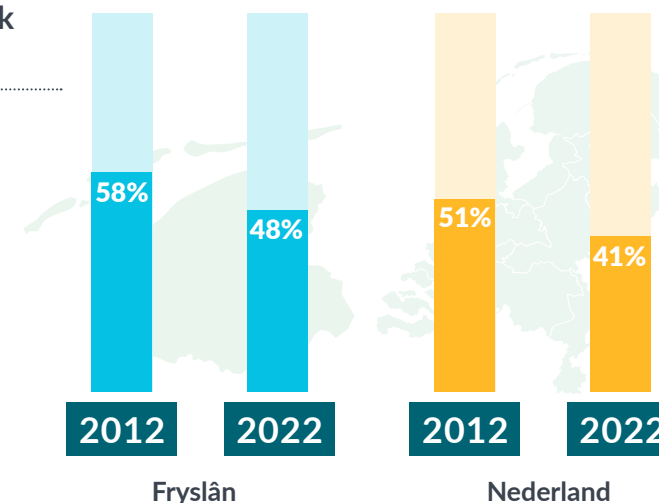
Fryslân kampioen vrijwilligerswerk, maar dalende trend

In Fryslân doet bijna de helft van de inwoners vrijwilligerswerk. Dat is het hoogste aandeel van alle provincies in Nederland. Wel is er een dalende trend te zien. Tien jaar geleden deed nog 58 procent van de inwoners van Fryslân vrijwilligerswerk. Men doet het vaakst vrijwilligerswerk bij sportverenigingen, gevolgd door buurtverenigingen en levensbeschouwelijke organisaties (zoals de kerk) (Panel Fryslân, 2023b).

Zorgen over toekomst verenigingen

Een kwart (23%) van de inwoners maakt zich zorgen over de toekomst van hun vereniging. Dit komt onder andere doordat het steeds lastiger is om vrijwilligers te vinden voor structurele werkzaamheden, zoals bestuurstaken. De meeste inwoners willen graag dat verenigingen blijven bestaan. Slechts acht procent vindt het niet erg als er verenigingen verdwijnen.

Aandeel inwoners dat vrijwilligerswerk doet

Bron: CBS 2023, bewerking Planbureau Fryslân

Van de inwoners van Fryslân vindt:

- 8% “het is niet erg als er verenigingen verdwijnen”
- 23% “ik maak me zorgen over de toekomst van mijn vereniging”
- 69% “verenigingen zorgen voor meer groepsgevoel in mijn wijk of dorp”

Bron: Panel Fryslân 2023c

2040

Wat betekent dit voor Sytske?

Sytske haar zoon voetbalt bij vv QVC. Ze wonen buiten het dorp, dus ze moet hem altijd halen en brengen. Dat doet ze graag. Vooral omdat ze ziet hoeveel plezier Jurre beleeft aan voetbal. Maar er zijn zorgen over het voortbestaan van de club. Sytske is al drie keer benaderd voor een plek in het bestuur. Daar heeft ze echt geen tijd voor. Vooral niet nu haar vader zoveel aandacht vraagt. Het enige wat nu lukt is om één keer in de maand een bardienst te draaien. Daar voelt ze zich wel schuldig over, want ze zou graag meer willen betekenen voor de club. Maar ze moet ook om haar eigen gezondheid denken. Ze wil echt niet meer terug naar de tijd dat ze overspannen was.

Tekort aan (geschikte) woningen

In Fryslân is een tekort aan huizen. De verkoopprijs van koopwoningen is gestegen en de wachtlijst voor sociale huurwoningen is gemiddeld meer dan 2 jaar (Planbureau Fryslân, 2024). Op dit moment wordt geschat dat er 9400 woningen te weinig zijn in Fryslân (ABF, 2024). Naast het tekort aan woningen is het verduurzamen van de woningvoorraad een belangrijke opgave.

Meer huishoudens, maar kleiner

Het aantal huishoudens in Fryslân stijgt al jaren. Op dit moment zijn er ongeveer 302.000 huishoudens in Fryslân (CBS, 2024a). De verwachting is dat het aantal huishoudens tot 2040 met 25.000 gaat stijgen. Dat betekent dat voor deze huishoudens een geschikte woning nodig is (Provincie Fryslân, 2024).

De stijging van het aantal huishoudens komt met name doordat het gemiddeld aantal personen per huishouden daalt. Er zijn minder kinderen geboren en het aantal eenpersoonshuishoudens neemt toe.

Naast dat er meer woningen nodig zijn, is er waarschijnlijk ook behoefte aan andere soorten woningen. In Fryslân staan veel grote eengezinswoningen. Deze zijn minder geschikt voor kleinere huishoudens en voor 65-plussers.

2040

Wat betekent dit voor Sytske?

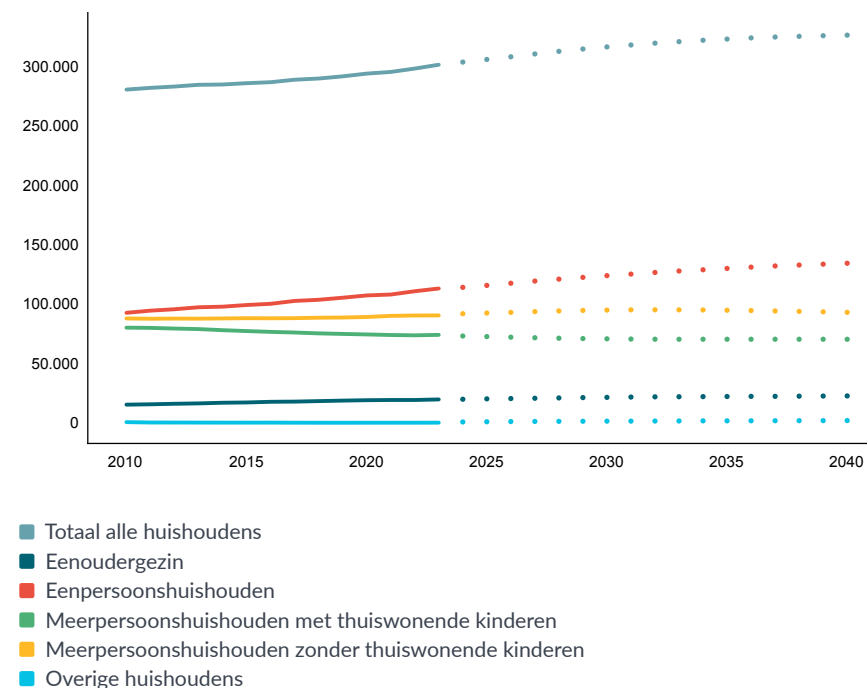
Sytske heeft na drie jaar zoeken een huisje gekocht in Stavoren voor haar en Jurre. Het is oud en moet eigenlijk verduurzaamd worden, maar daar heeft ze geen geld voor. Omdat ze alles alleen moet betalen kan ze niet zoveel sparen. Ze is aan het overwegen om heit in huis te nemen omdat er zo'n lange wachtlijst is voor een verzorgingshuis. Echter is het huis daarvoor nu niet geschikt. Heit kan de trap niet opkomen, dus moeten er allerlei aanpassingen worden gedaan.

Gemiddeld aantal personen per huishouden in Fryslân

Bron: CBS 2024a en Provincie Fryslân 2024a, bewerking Planbureau Fryslân

>> Aantal huishoudens in Fryslân, 2010-2040

Bron: CBS 2024a, bewerking Planbureau Fryslân

Grote opgaven in een beperkte ruimte

De gevolgen van ecologische uitputting worden merkbaarder. Het klimaat verandert, de biodiversiteit gaat achteruit en grondstoffen worden schaars.

Om de leefomgeving van Fryslân voor toekomstige generaties leefbaar te houden, neemt de overheid maatregelen. Zo wordt stap voor stap overgegaan op het gebruik van duurzame energie. Ook wordt er gebiedsgericht gewerkt aan natuurherstel, waterkwaliteit en klimaat.

Daarnaast zijn er plannen om extra huizen te bouwen en een nieuwe spoorverbinding (Lelylijn) aan te leggen. Al deze overheidsplannen vergen ruimte. Hoe kan de ruimte in Fryslân optimaal worden benut?

Zorgen over Friese leefomgeving

Inwoners van Fryslân maken zich zorgen over hun leefomgeving. Bijna de helft (42%) van de inwoners vindt dat het Friese landschap achteruit is gegaan in de afgelopen vijf jaar. Ook zijn er zorgen over de achteruitgang van de biodiversiteit en klimaatverandering.

Het landschap van Fryslân is erg belangrijk voor inwoners. Het staat in de top drie van onderwerpen, wat inwoners trots maakt op de Friese samenleving (Planbureau Fryslân, 2019).

Van de inwoners van Fryslân vindt:

- 40%** “de biodiversiteit is achteruit gegaan in de afgelopen vijf jaar”
- 42%** “het Friese landschap is achteruit gegaan in de afgelopen vijf jaar”
- 63%** “maakt zich zorgen over klimaatverandering”

Bron: Panel Fryslân 2022, 2023d

2040

Wat betekent dit voor Sytske?

Sytske vindt het heerlijk dat ze nu een tuin heeft. Ze is dit jaar begonnen met het aanleggen van een moestuin. Iets waar ze al jaren van droomt. Ze moet nog wel een regenton kopen, want het is inmiddels verboden om kraanwater te gebruiken voor de tuin. Door klimaatverandering zijn de zomers zoveel heter dan twintig jaar geleden. Dat maakt dat Sytske zich weleens ongerust voelt over hoe de toekomst eruit gaat zien voor Jurre en haar mogelijke kleinkinderen.

Het Friese landschap in verandering

De ruimte van Fryslân is een schaars goed. Er kan niet (eenvoudig) meer van bij gemaakt worden. Op dit moment bestaat 64 procent van Fryslân uit agrarisch terrein, 17 procent uit binnenwater, 11 procent uit bos en open natuurlijk terrein, drie procent uit woningen en één procent uit bedrijven.

Er is aan inwoners van Fryslân gevraagd hoe zij de ruimte opnieuw zouden verdelen. De meeste inwoners zouden het landschap niet heel anders verdelen dan hoe de indeling nu is. Wel zou ruim 70 procent meer ruimte willen voor natuurgebied.

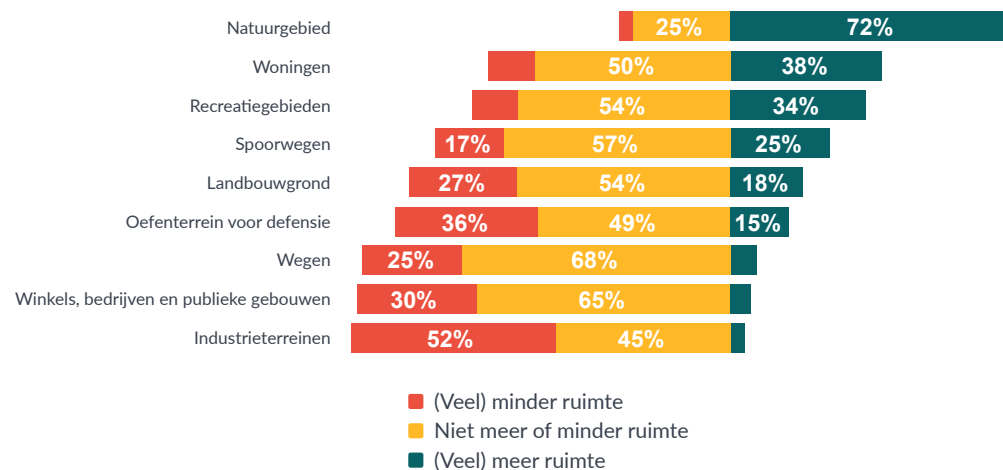
Minder ruimte willen inwoners van Fryslân geven aan industrieterreinen, winkels, bedrijven en publieke gebouwen. Een vermindering levert echter weinig terreinwinst op, omdat deze zaken naar verhouding maar een klein gedeelte van het Fryske landoppervlak gebruiken.

Bodemgebruik Fryslân (exclusief buitenwater)

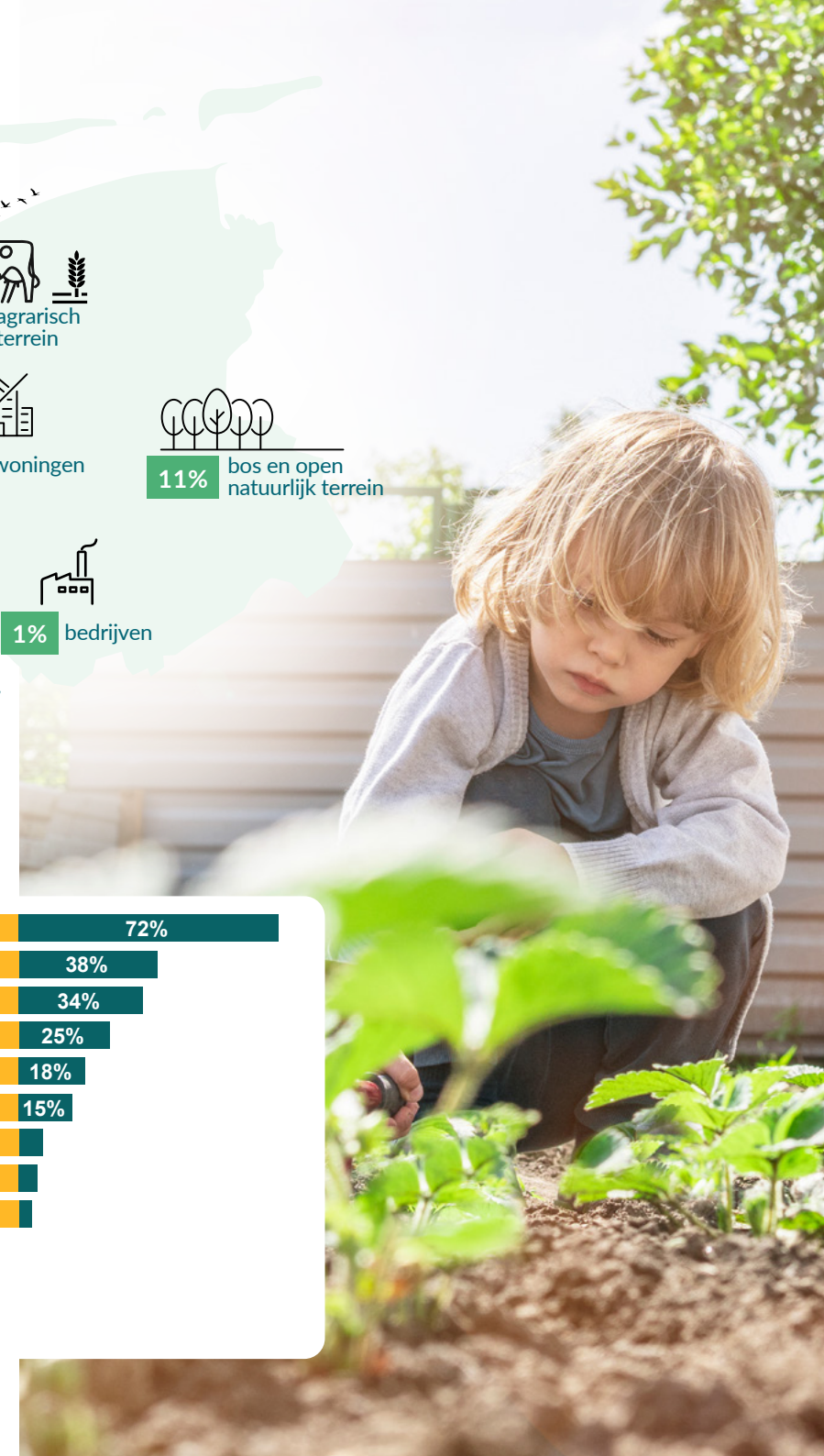

Bron: CBS, 2017

Aandeel inwoners van Fryslân dat verschillende onderdelen van het landschap meer, evenveel of minder ruimte zouden geven ten opzichte van nu, 2024

Bron: Panel Fryslân, 2024

Krapte op de arbeidsmarkt

Minder kinderen geboren in Fryslân

Fryslân heeft een lange tijd te maken gehad met ontgroening. Zo zijn er in 2024 ruim 13.000 (-12%) minder kinderen (0-14 jaar) dan in 2014. Mede vanwege migratie zal deze krimp in de komende jaren stoppen en naar verwachting weer wat herstellen, maar deze afname heeft wel gevolgen voor de toekomst. De kinderen die de afgelopen tien jaar niet geboren zijn gaan ook niet naar school. Hierdoor zijn ongeveer 100 basisscholen gesloten sinds 2010. Dat is nu merkbaar in het voortgezet onderwijs en straks op het mbo en hoger onderwijs. De doorstroom naar de arbeidsmarkt is hierdoor ook geringer.

Krappe arbeidsmarkt in Fryslân

Er is op dit moment sprake van krapte op de arbeidsmarkt. Dit komt deels doordat de potentiële beroepsbevolking is gekrompen met vier procent sinds 2010, terwijl in dezelfde periode het aantal banen (+14%) toenam (Provincie Fryslân, 2023). Het aantal openstaande vacatures is een goede indicator van de moeite die werkgevers hebben om geschikte mensen te vinden. Waar het aantal vacatures in Fryslân per 1000 banen in 2013 nog 10 was, is dat 43 in 2022.

“**32.000 minder mensen beschikbaar voor Friese arbeidsmarkt in 2040**”

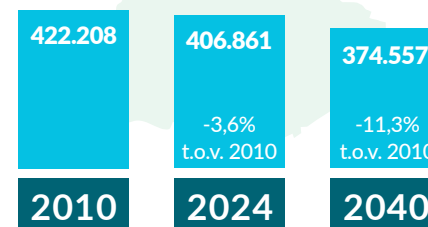
Het aantal potentiële werknemers zal de komende jaren flink blijven afnemen. Naar verwachting zijn er ongeveer 32.000 minder mensen beschikbaar voor de arbeidsmarkt (15-64 jaar) in 2040 ten opzichte van 2024 (Provincie Fryslân, 2024). Dit zal voor toenemende krapte zorgen op de arbeidsmarkt. Sommige sectoren zullen hier ook meer last van hebben dan andere. Kijkend naar de grootste sectoren in Fryslân, dan hebben met name de specialistisch zakelijke dienstverlening, welzijn en zorg de komende jaren veel mensen die met pensioen gaan en die dus vervangen moeten worden (ROA, 2024).

2040

Wat betekent dit voor Sytske?

Eigenlijk zou Sytske een dag minder willen werken, zodat ze beter voor haar vader kan zorgen, maar dat is geen optie. In veel sectoren is er een tekort aan medewerkers. Daardoor moest de thuiszorg afbouwen en kan haar vader niet naar een verzorgingstehuis. Ook in het onderwijs is er een lerarentekort. Daardoor moet Sytske zo vaak overwerken dat werkdagen van 10 uur eerder regel dan uitzondering zijn. De werkdruk is enorm hoog. De klassen worden groter en groter en haar dagen steeds langer. Als ze minder zou gaan werken, dan kunnen de kinderen uit haar klas niet meer iedere dag naar school.

Potentiële beroepsbevolking (15-65 jaar)

Bron: CBS (2024a) & Provincie Fryslân (2024), bewerking Planbureau Fryslân

Toekomst van de Friese economie

Op dit moment verandert er veel op economisch gebied. De economische actieagenda's van overheden richten zich niet alleen op het verdienen van geld, maar de nadruk wordt sterker gelegd op de bredere maatschappelijke waarde van bedrijven (Provincie Fryslân, n.d.). Duurzaamheid wordt steeds belangrijker en er worden stappen gezet richting een circulaire economie. Dit houdt in dat er in de toekomst bijna geen afval meer bestaat en dat grondstoffen steeds opnieuw worden gebruikt.

Ook gaan de ontwikkelingen op digitaal en technologisch gebied razendsnel. Hierdoor veranderen en verdwijnen banen in hoog tempo, wat wendbaarheid vergt van werknemers en bedrijven. Hoe kan Fryslân meebewegen in deze veranderingen?

Minder innovatie in Fryslân dan in andere provincies

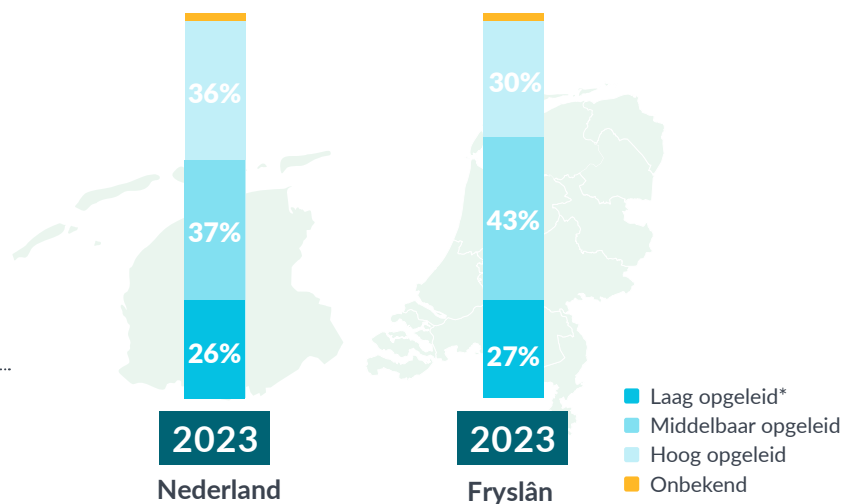
Om met minder mensen in de toekomst hetzelfde niveau van goederen en diensten te kunnen leveren, is het belangrijk om de productiviteit te verhogen. Dat betekent niet harder of meer werken, maar slimmer met meer output. Dat kan door te innoveren. Op basis van de Europese Innovatie Index staat Fryslân in vergelijking met Nederlandse provincies onderaan de rangschikking (European Commission, 2023).

Een mogelijke manier om te innoveren en het tekort aan arbeidskracht op te lossen is meer gebruik te maken van arbeidsbesparende technologie. Zo is er al jaren sprake van robotisering waarbij robots het werk van mensen uitvoeren. Ook wordt machine learning, AI en nanotechnologie steeds verder ontwikkeld om zo het beschikbare werk zo efficiënt mogelijk en door zo min mogelijk mensen uit te laten voeren. Deze ontwikkelingen leveren zowel risico's als kansen op. Zo kan het zorgen voor een toename in materiële welvaart, maar banen worden mogelijk complexer, veranderen sneller of zullen helemaal verdwijnen (CPB, 2023). Dit vraagt om digitale vaardigheden en wendbaarheid van werknemers.

Fryslân minder wendbaar?

De Friese economie is mogelijk minder wendbaar dan de Nederlandse economie. In Fryslân heeft 30 procent van de inwoners een hbo of wo-opleiding voltooid. In Nederland is dat aandeel 36 procent (CBS, 2022). De overheid stimuleert mensen om te blijven leren, ook als ze al een baan hebben, maar niet iedereen doet dit evenveel. In Noord-Nederland volgen hoger opgeleiden over het algemeen vaker een opleiding voor het werk dan lager opgeleiden (Universiteit van het Noorden, 2023). Dit is ook het geval in Fryslân. In 2023 gaf 16 procent van de hoogopgeleide inwoners aan een opleiding gevolgd te hebben voor het werk in de afgelopen 12 maanden. Onder laagopgeleiden was dit acht procent (Panel Fryslân, 2023d). Verder is het Friese bedrijfsleven opgebouwd uit veel mkb en familiebedrijven. Deze bedrijven passen goed bij het opleidingsprofiel van de beroepsbevolking. Wel vinden deze bedrijven het moeilijker om mee te bewegen met digitaliserings-, duurzaamheids- en energietransities (Rabobank, 2024). Een mogelijke verklaring is dat grotere bedrijven meer mensen en middelen, en daarmee ruimte, hebben om aan deze transitie te wijden, terwijl bij kleinere bedrijven deze ruimte vaak beperkter is. De mindere mate van bijscholing en de relatief grote hoeveelheid kleinere bedrijven in Fryslân vormt mogelijk een uitdaging voor de wendbaarheid van de Friese werknemer en de regionale economie.

Aandeel van de beroepsbevolking naar opleidingsniveau, 2023

* Laag = Basisonderwijs, vmbo & mbo-1, Middelbaar = mbo-2/3/4, Hoog = hbo & wo
Bron: CBS 2024, bewerking Planbureau Fryslân

Wat betekent dit voor Sytske?

Steeds meer van Sytske haar werk wordt digitaal. Zo hoeft ze bijna geen lesprogramma's meer te maken en wordt het huiswerk door haar AI-assistent nagekeken. Bovendien helpt het programma haar om betere schooladviezen te geven. Sytske is blij met deze ontwikkelingen, want het is makkelijker om onderwijs op maat aan te bieden. Wel vindt ze het soms lastig om alle ontwikkelingen bij te benen. Door de hoge werkdruk heeft ze eigenlijk geen ruimte in haar hoofd om zich te verdiepen in nieuwe innovaties.

Nu keuzes maken voor toekomstig geluk

Op dit moment staat de brede welvaart in Fryslân er nog relatief goed voor. Inwoners van Fryslân behoren tot de gelukkigste inwoners van Nederland en zijn erg tevreden met hun leven. Toch laat deze publicatie zien dat het geluk in Fryslân onder druk komt te staan door verschillende ontwikkelingen.

Dit zorgt ervoor dat steeds meer inwoners van Fryslân, net als Sytske, voor moeilijke vraagstukken komen te staan. Hoe zorg ik ervoor dat mijn ouders de zorg krijgen die ze nodig hebben? Hoe ga ik om met de extreme werkdruk? Wat is het toekomstperspectief van mijn kinderen in Fryslân?

De trends die in deze rapportage uiteengezet worden hebben het karakter van een crisis die zich langzaam ontvouwt. Een crisis waarvan de gevolgen steeds indringender merkbaar zullen worden en waardoor het geluk in Fryslân onder druk komt te staan. Bovendien zullen de effecten niet gelijk verdeeld zijn. Dit rapport laat gemiddeldes zien, maar er wonen ook inwoners in Fryslân die er op alle vlakken slechter voor staan en dus minder weerbaar zijn. Zij kunnen de gevolgen van vergrijzing niet compenseren met geld of steun uit hun omgeving, terwijl zij over het algemeen wel meer hulp en zorg nodig hebben (Planbureau Fryslân, 2024b).

Om bovenstaande uitdagingen het hoofd te bieden is het belangrijk om keuzes te maken over de toekomst van Fryslân. Ook al zijn het soms moeilijke beslissingen met ingrijpende consequenties. Eén ding is zeker: Fryslân zal in 2040 anders zijn dan nu. We kunnen afwachten en een speelbal worden van ontwikkelingen, of we nemen de regie en oefenen invloed uit op ús toekomst.

BRONNEN

ABF. (2024). *Primos*. Geraadpleegd op 25-9-2024, van <https://primos.abfresearch.nl/jive>

CBS. (2022). *Enquête beroepsbevolking (EBB)*. Geraadpleegd op 25-9-2024, van <https://www.cbs.nl/nl-nl/onze-diensten/methoden/onderzoeksomschrijvingen/korte-onderzoeksomschrijvingen/enquete-beroepsbevolking--ebb-->

CBS. (2023). *Regionale Monitor Brede Welvaart 2023*. Geraadpleegd op 25-9-2024, van <https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/regionale-monitor-brede-welvaart#:~:text=In%20de%20regionale%20Monitor%20Brede,ontwikkeling%20van%20de%20regionale%20samenleving.>

CBS. (2024). *Statline: Bevolking op 1 januari en gemiddeld; geslacht, leeftijd en regio*. Geraadpleegd op 25-9-2024, van <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/03759ned/table?ts=1714116298955>

CPB. (2023). *Door technologische verandering banen zowel weg als erbij*. Geraadpleegd op 25-9-2024, van <https://www.cpb.nl/technologie-de-arbeidsmarkt-en-de-rol-van-beleid>

European Commission. (2023). *Regional Innovation Scoreboard 2023: Regional profiles Netherlands*. Geraadpleegd op 25-9-2024, van https://ec.europa.eu/assets/rtd/ris/2023/ec_rtd_ris-regional-profiles-netherlands.pdf

GGD Fryslân. (2022). *Gezondheidsmonitor 19+*. Geraadpleegd op 25-9-2024, van <https://www.ggdfryslan.nl/professionals/cijfers-en-onderzoek/gezondheidsmonitor-19/>

Panel Fryslân. (2022). *Klimaat en milieu*. Planbureau Fryslân.

Panel Fryslân. (2023a). *Sociale samenhang*. Planbureau Fryslân. Geraadpleegd op 25-9-2024, van <https://www.planbureau Fryslan.nl/monitoren/meedoen-en-vertrouwen-van-de-inwoners-van-fryslan/>

Panel Fryslân. (2023b). *Meedoen en vertrouwen*. Planbureau Fryslân. Geraadpleegd op 25-9-2024, van <https://www.planbureau Fryslan.nl/monitoren/meedoen-en-vertrouwen-van-de-inwoners-van-fryslan/>

Panel Fryslân. (2023c). *Vrije tijd*. Planbureau Fryslân.

Panel Fryslân. (2023d). *Werk*. Planbureau Fryslân. Geraadpleegd op 25-9-2024, van <https://www.planbureau Fryslan.nl/monitoren/werk/>

Panel Fryslân. (2024). *Natuur, Landschap en biodiversiteit in Fryslân*. Planbureau Fryslân. Geraadpleegd op 7-11-2024, van <https://www.planbureau Fryslan.nl/monitoren/natuur-en-landschap/>

Planbureau Fryslân. (2020). *De Friese Paradox – eerste verklaringen*.
<https://www.planbureau Fryslan.nl/publicaties/de-friese-paradox-eerste-verklaringen/>

Planbureau Fryslân. (2024). *Vraagdruk woningbouwcorporaties Fryslân*.
<https://www.planbureau Fryslan.nl/nieuws/woningcorporaties-kunnen-minder-mensen-aan-sociale-huurwoning-helpen/>

PBL & CBS. (2016). *PBL/CBS Regionale prognose 2016-2040*.
<https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2016/37/pbl-cbs-regionale-prognose-2016-2040>

Planbureau Fryslân. (2024b). *Vershil in Fryslân: de samenleving in zes klassen*. Geraadpleegd op 25-9-2024,
van <https://www.planbureau Fryslan.nl/publicaties/vershil-in-fryslan-de-samenleving-in-zes-klassen/>

Provincie Fryslân. (2023). *LISA werkgelegenheidsregister*. Geraadpleegd op 25-9-2024.

Provincie Fryslân. (2024). *Dashboard Prognose Bevolking en Huishoudens: Uitkomsten trendraming 2023-2050*. Geraadpleegd op 25-9-2024,
van <https://staat-van-fryslan.hub.arcgis.com/pages/59f289c168b4409dba24044d868095eb>

Provincie Fryslân. (n.d.). *Circulaire Economie*. Geraadpleegd op 25-9-2024,
van <https://www.fryslan.frl/circulaire-economie>

Rabobank. (2024). *Kleinere bedrijven op grotere achterstand in transitie naar nieuwe economie*. Geraadpleegd op 25-9-2024,
van <https://www.rabobank.nl/kennis/d011411922-kleinere-bedrijven-op-grotere-achterstand-in-transitie-naar-nieuwe-economie>

ROA. (2024). *Project Onderwijs-Arbeidsmarkt (POA)*. Geraadpleegd op 25-9-2024,
van <https://roastatistics.shinyapps.io/AIStot2028/>

Universiteit van het Noorden. (2023). *Iedereen leert!: Monitor leven lang ontwikkelen*. Geraadpleegd op 25-9-2024,
van <https://universiteitvanhetnoorden.nl/app/uploads/2024/01/LLO-Monitor-Noord-Nederland.pdf>

Planbureau Fryslân
Doelestraat 8a
8911 DX Leeuwarden
(058) 234 85 00
info@planbureaufryslan.nl
www.planbureaufryslan.nl

COLOFON

Fries geluk staat onder druk is een uitgave van Planbureau Fryslân.

Auteurs

Sibilla Hoekstra, Jolijn Hutjes

Met medewerking van

Ymko Braaksma, Chaïm La Roi, Mandy Bosma, Arjen Droog, Wouter Marchand,
Arlette Bickel, Bernard Boorsma, Stephanie Brands

Eindredactie

Arlette Bickel

Uitgave

Planbureau Fryslân
Doelestraat 8a 8911 DX Leeuwarden